

Ա Ի 0

Նուէր պ. Յ. Զ.-ին

Գ. գիւղի արւելեան ծայրում գտնուում էր Մարտիրոս աղայի տունը, որը իւր բարձրութեամբ և մեծութեամբ իսկոյն ևեթ աչքի էր ընկնում գիւղը մտնելիս: Տան առաջ տարածւում էր բակը, բակի մէջ բացւում էին Մարտիրոս աղայի առանձնասենեակի (Դիւանի) չամպար — շտեմարանի և մառանի դռները. իսկ բակից դուրս մի սափէն հեռաւորութեան վրայ գտնուում էր աղբիւրը, որի երկու երկաթեայ խողովակներից ցայտում էր պարզ և սառը ջուր: Աղբիւրի շուրջը շարւած էին հաստաբուն և բաղմաճիւղ ծառեր, որոնց ստուերների տակ երբեմն-երբեմն ամարային օրերում վճռւում էին գիւղական խնդիրներ Մարտիրոս աղայի նախագահութեամբ:

Սորա անունը ո՛չ միայն գիւղում պլլւ ամբողջ գաւառում տարածուած էր շնորհիւ իւր հարստութեան, բարեգործութեան և որ ամենից գլխաւորն է՝ պապական «օջախ»-ի: Եւ այդ պապական «օջախ»-ի մասին շատ առասպելական զրոյցներ էին պատում ժողովրդի մէջ: Պատմում էին թէ Մարտիրոս աղայի տան մէջ բնակւում է մի ծերունի, որը յայտնւում է, երբ մի դժբաղդութիւն է սպասում Մարտիրոս աղային: Սորա «Դոմկաթը» կախում ունի այդ ծերունուց, որը տարիներ ի վեր բնակուելիս է եղել Մարտիրոս աղայի տանը:

Մայիսեան գեղեցիկ օրերից մէկն էր: Մարտիրոս աղան լուռ և մոռնջ նստած աղբիւրի մօտ անձնատուր էր եղել մտածմունքներին. նրա լսյն ձակառի վերայ հաւաքւել էին կնճիռներ, նորա աչքերը լցուած էին արտասուքով, որ կա-

Թիւ-կաթիլ գլորուելով Թափուում էին նորա ծնկների վերայ և միևնոյն ժամանակ նորա սիրտը հեկեկանքից տրոր-տրոր էր լինում: Նա վեր կացաւ տեղից, ուշագրուութեամբ շուրջը նայելով հանեց գրպանից Թաշկինակը և մաքրեց արտասուքը. նա բարկութիւնից սկսեց արագ-արագ ման գալ և ձեռքերը միմեանց սեղմելով սկսեց խօսել: Ի՞նչ է դորա պատճառը:—Մարտիրոս աղայի ծերուկ Վոովլաթի-ը երազում յայտնել է թէ իրեն մի մեծ դժբաղդութիւն է սպասում, որին զոհ պէտք է գնան թէ՛ ինքը և թէ՛ ընտանիքը:

Մարտիրոս աղան առաւօտը վեր կացաւ բոլորովին փոխուած, նա հաւատում էր ծերուկին առանց սյլ և այլուութեան, նա այդ բանը չը յայտնեց ոչ ոքի, որպէս ղի ոչ ոքի սիրտը չը պղտորէ: Ահա այդ բանի մասին էր մտածում Մարտիրոս աղան. արդեօք ի՞նչ դժբաղդութիւն պիտի լինի այդ: Բայց չանցաւ երկու ժամ, նորա մօտ եկաւ նորա վաղեմի ծանօթ քիւրդ Մըհէն և ասաց նորան.

«Անցեալ օր ցեղապետ Մըստոն ձեր գիւղի միջով անցնելիս, տեսել է քո հարսին և զարմացել նորա գեղեցկութեան վերայ. նա կամենում է հէնց առաջիկայ գիշեր 40 ձիաւորով յարձակում գործել տանդ վերայ և յափըշտակել հարսիդ, այդ բանը իմ եղբայր Ըլոն ասաց ինձ, որը Մըստոյի «խուլամի» — ծառան է:

Մարտիրոս աղան երբ այդ լուրը լսեց, նորա երեսի կարմիր գոյնը փոխուեց, այլալիւեցաւ ու յուսահատ ընկաւ Մըհէյի ոտքերը հնար և օգնութիւն խնդրելու.

— Իմ քրիւկայ Մըհէ, ընձա ու դիւա (խնդիր) կընեմ քրզնից մի ծամբա բանաս ու մըղի էս խատից փրկիս:

— Մարտիրոս աղա ես ի՞նչ անեմ, իմ ձեռքում ի՞նչ կայ, դու չգիտեմ, որ մենք ևս նորա ձեռքի տակ ենք: Ինչպէս որ ուզէ, այնպէս կը վարուի մեզ հետ: Ես քո հին ըբիրուէնս — ծանօթն եմ, իմ գլխի մազերից շատ եմ կերել քո տան հաց, և այդ բանը լսելով, եկայ քեզ յայտնելու, բայց միայն մի ճար կայ, որի միջոցով կարող է քո հարսդ ազատուի, այն է՝ որդիդ և հարսդ գնան Ռուսաստան:

— Մհէ շատ շնորհակալ եմ քրզնէ. քու բարի գործի համար և այդ խորհուրդը լաւ է, եթէ որդիս համոզուի:

— Ինչպէս կարող է չհամոզուել, առաջ խրատիր, եթէ

չը լսեց՝ ստիպե, որովհետեւ ձեր փրկութիւնը միայն դրանով կարող է լինել: Եւ ես իմ պարտքս եմ համարում բո որդուն ու հարսին ողջ ու առողջ անցկացնել:

— Եւստ շնորհակալ եմ: Արի, դնանք տուն ճաշենք և ապա գնա:

Երկուսը միասին գնացին Մարտիրոս աղայի առանձնասենեակը: Մարտիրոս աղան հրամայեց կնոջ, որ իրեն և իւր քրոկայ Մըհէին հաց բերէ: Մի քիչ յետոյ Մարտիրոս աղայի կինը՝ Գիւլէն պատրաստեց «ձուածեղ», մածուն, մեղրով կարագ և բերեց փռանձնասենեակը, ուր յատակի վերայ փռուած գորգի վրայ նստած էին Մարտիրոս աղան և իւր պատուելի հիւրը:

— Կին, ի՞նչու այդքան ուշացրիր, հարցրեց Մարտիրոս աղան. բայց Գիւլէն առանց ամուսնուն պատասխանելու, գնաց և բարւեց Մըհէին:

— Ի՞նչպէս ես եկել Մըհէ, քէֆդ ինչպէս է: Կինդ Գիւլիզարը ի՞նչ է անում:

— Փառք Աստուծոյ, բոլորն էլ ողջ և առողջ են և քեզ բարւում: Կինը տեսնելով՝ իւր ամուսնու այլալուծած դէմքը, իսկոյն և եթ գուշակեց, որ Մըհէն մի վատ լուր բերած կը լինի իւր աղայից, կամ փարայ, կամ ցորեն, կամ տաւարների համար խոտ պահանջելու է ուղարկուած: Բայց դժբաղդաբար դոցանից ոչ մէկն էլ չէր: Այդպիսի թեթեւ պահանջներն այնքան սովորական էին դարձել Մարտիրոս աղայի համար, որ վերջինս այդպիսի չնչին պահանջներին երբեք ուշագրութիւն չէր դարձնում:

— Գիւլէ, գնա բանիդ, ի՞նչ ես սպասում այստեղ: Դու գիտես, որ ես չեմ ուզում որ կին արմատը մարդու գործերի մէջ խառնուի, և վերջինս առանց «ձէն ու փուս» հանելու գնաց:

Ճաշից յետոյ Մըհէն ձառ բարւ տեսելով գնաց և խօսք տուեց, որ եգուց կըգայ: Մըհէն շատ էր ցաւում. նա բոլորովին անկեղծ էր վերաբերւում դէպի Մարտիրոս աղան: Նա իւր ազգակիցների նման չէր ատում հայերին, ընդհակառակը նա սիրում էր նրանց: Նա մանկութիւնից սկսած մինչև ամուսնանալը Մարտիրոս աղայի նուպատար էր՝ «գիշերապահ»։ Նրա մէջ արիւն և միա էին դարձել հայ սովո-

րուծիւնները, հայ վարք ու բարքը. նա թէպէտ անունով
բիւրդ էր, բայց իսկապէս հայ էր:

Յեղյեղուկ բաղդը նրան բաժանեց Մարտիրոս աղա-
յից և նա մտաւ Մըստոյի մօտ հովուութեան պաշտօնով: Այդ
բաժանման պատճառը նորա եղբայրն էր հանդիսացել.
կասկածելով Մըհէի հայ դառնալու վրայ, բայց ի հարկէ
այդպիսի բայլ չէր կարող անել նա այն ժամանակ, երբ իւ-
րաբանչիւր հայի գլուխը բողբոջի մօտ հաւասար էր սոխի գլխի:

Երեկոյ էր, երբ Մըհէն հասաւ իւր տեղը. նա ոչ-
խարի հօտը յանձնելով իւր ընկերոջ, գնաց Մըստոյ աղա-
յի մօտ և թոյլաւուծիւն խնդրեց գնալու Գ. գիւղը:

Երբ Մըհէն գնաց Մըստոյի կոնի մօտ, որը գը-
տընուում էր Սպիտակ սարի ստորոտում Աղբը գէօլի մօտ,
նա դժբաղդաբար Մըստոյ աղային չգտաւ այդտեղ. նա-
ժիշտներից տեղեկացաւ, որ գնացել է որսի իւր ծառաների.
հետ միասին: Մըհէն մի քանի ժամ սպասելուց յետոյ, տե-
ւաւ, որ ձիաւորների մի խումբ երգելով գալիս են դէպի
վրան, նա իսկոյն և եթ ճանաչեց Մըստոյին, որը հեծել
էր արաբական նժոյգը. վազեց դէպի նա, բռնեց ձիու
սանձը: Երբ Մըստոն Մըհէին տեսաւ, հարցրեց թե ի՞նչ
գործով է եկել—Մըհէն գլուխը խոնարհեցնելով ցածր
ձայնով պատասխանեց.

—Աղա, խնդրեմ թոյլ տաք ինձ գնալ Գ. գիւղը:

—Ի՞նչ գործ ունիս, բղաւեց Մըստոն:

—Առնելիք ունիմ:

—Դէհ, գնա՛, բայց շուտ գաս, եթէ մի ոչխար կորչի՝
քեզնից կը պահանջեմ, այդ էլ հաստատ իմանաս:

Մըհէն շնորհակալութիւն յայտնեց և իսկոյն ևեթ հեռա-
ցաւ վրանից, գնաց շուտով իւր վրանը, որը գտնուում էր
իւր աղայի վրանից ոչ հեռու, պահանջեց կնոջից իւր զէն-
քերը և նոյն իսկ չպատասխանելով կնոջ հարցերին, իրեն
օգնական կանչեց Ասաթուն և արագ բայլերով դիմեց դէպի
Գ. գիւղը:

Մըստոյ աղան իւր մի քանի ծառաների հետ գնաց վը-
րան, որը բաժանուած էր մի քանի սենեակներից: Դռան
մօտ անմիջապէս գտնուում էր Մըստոյի առանձնասենեակը, որի
կողքին էր կանանոցը, իսկ միւս սենեակները ծառայում էին իր-

րև ընդհանուր դահլիճներ: Մըստոն իւր մի քանի ծառաների հետ խորհրդակցելուց յետոյ, գնաց Ազըր գէօլի շուրջը ման գալու:

Լուսնկայ գիշեր էր: Անթիւ աստղերը փայլում էին երկնակամարի վրայ: Լուսինը իւր աղօտ ճառագայթները սփռել էր երկրիս վրայ. Ազըր գէօլը խաղաղ էր, նրա չըքնաղ տեսքը տեսնողին զմայլեցնում էր: Չորս կողմից պատած լինելով ծաղկալից դաշտով, որի վրայ բարձրանում էին փոքրիկ բլուրներ, որ աւելի ևս հիացնում էին նորա տեսքը: Մըստոն, դա պատկանում էր Հսլաստանցի բուրդ աշխրածին, բարձրահասակ և ամուր կազմուածքով. նորա խոր ընկած աչքերը, նեղ և կնճռոտ ճակատը, նորա թաւ յունքերը, նորա ածիլած և ուռած թշերը, կատարեալ գաղանային տպաւորութիւն էին թողնում մարդու վրայ. նա մի քանի անգամ երթեկեկութիւն անելով՝ կանչեց իւր մօտ իւր ծառաներին և պատուիրեց նոցա պատրաստութիւն տեսնել Մարտիրոսի հարսը փախցնելու: Նա իւր ծառաներին առատ նուէրներ խոստացաւ տալ, եթէ հայուհուն ողջ և առողջ կը յանձնեն իրեն: Ի պատասխան դորա, որոտաց ըլւրդ ամբօխի աղաղակը և բոլորեքեան միաբերան գոռացին. «Երդուում ենք շեղի Բըմուզանի անունով, որ մեր տիրոջ հրամանը պէտք է կատար ածենք»: Ապա վերադարձան վրան: Այդ բանը արդէն մի քանի շաբաթ առաջ պտոււում էր Մըստոյի ծառաների մէջ, ոչ ոք բացի Մըհէի եղբօրից չգիտէր թէ արդեօք երբ պիտի կատարուի յարձակումը: Այդ օրը բոլորեքեան էլ, որոնք պիտի մասնակցէին այդ գործին, իմացան, որ առաջիկայ գիշերը 40 ձիաւորով պէտք է տեղի ունենայ յարձակումը:

Այդ բանը իմացել էր և Մըստոյ աղայի կին Ըշէն, որը հակառակ էր ամուսնու նպատակներին և ամենայն ջանք գործ էր դնում խափանելու համար:

Բ

Երբ Մըհէն բաժանուեց Մարտիրոս աղայից՝ վերջինս սկսաւ խորը մտածել:

—Արդեօք, այս ինչ կեանք է: Աշխատում ես, բայց

աշխատանքիդ պտուղը չես վայելում, ծեծ, հայհոյանք, նախատինք, այդ բոլորը վիճակուած են մեզ, բայց դոցանից դեռ ուզում են ընտանեկան սուրբ պատուիդ էլ յափշտակել, բայց դուք չգիտեն, որ հայր ամեն բան զսհում է ընտանեկան պատուի համար, թէպէտ չունինք այնքան դժնորան դիմադրելու, բայց այնուամենայնիւ աւելի գերադաս եմ համարում ծերութեան այս հասակում այդպիսի մի պատուով մեռնել, բան ապրել աշխարհիս վերայ և անպատուած լինել: Հարկաւոր է շուտով վերջնական վճիռ տալ գործիս, գնամ որդուս և կնոջս յայտնեմ այդ բանը:

Երեկոյ էր: Ծառաները և տան աշխատաւոր դասը շրջապատել էին սեղանը և ուրախութեամբ խօսում միմեանց հետ: Դոցա թուումն էր նաև նրա որդի՝ Ասն. նա հանգիստ և ուրախ էր և մինչև անգամ չէր երեւակայում, որ յեղյոթուէ և խաբուսիկ բաղալը նոյն իսկ յաջորդ երեկոյին մի դաւադրութիւն է պատրաստում իրեն համար: Տխուր էր Մարտիրոսը. տուն մանելուն պէս ամենից առաջ նա տեսաւ իւր որդուն և անմիջապէս արտասուքի կաթիլներ թափուեցին նորա աչքերից և դոցա հետ համարեա լսուեց նորա հեկեկանքը: Նա նստեց աթոռի վերայ, նորա մօտ եկաւ նորա ամենասիրելի թոռը, որին իւրաքանչիւր անգամ տեսնելիս ուրախութիւն էր զգում, բայց այս անգամ թոռան ներկայութիւնը պատճառ եղաւ նորա յորդառատ արտասուք թափելուն:

Երբ ճաշը վերջացաւ, նա պատուիրեց իւր որդուն, կնոջ և հարսին գալ իւր մօտ. իւր առանձնասենեակը:

Մարտիրոս աղան դուրս գալով տանից դանդաղ քայլ լերով դիմեց դէպի իւր ճիւղանը— առանձնասենեակը և ներս մանելուն պէս՝ նստեց բազկաթոռի վրայ, հանեց գրկանից գլանիկ և սկսեց ծխել. մի քանի րոպէ անցնելուց յետոյ երեւացին կինը, որդին և հօրսը:

Կինը տեսնելով ամուսնու տխրութիւնը հարցրեց.

— Բայ, ի՞նչ է պատահել բեզ, չլինի թէ մեր նոպատար Մըհէն վատ-վատ խաբարներ էր բերել իւր աղայից:

— Այո՛, խաբար, բայց այնպիսի մի խաբար, որ ինձ սարսափեցնում է:

— Ի՞նչ խաբար, հայր, շուտով ասա՛:

— Մըստոյ աղան ուզում է հարս... ան, չեմ կարող, լեզուս չէ շարժուում այդ բառը արտասանելու, ասաց նոյն և միւսնոյն ժամանակ բարձր բարձր հեկեկալով։

— Հայր իմ լաց մի լինիր, ասա՛, որպէսզի շուտով վճարանգի առաջն առնենք։

— Մստոյ աղան ուզում է բո կինը փախց... Թող անիծուի այդ պիղծ և անօրէն քիւրգը, որ յանդգնում է իմ սուրբ պատիւը արատաւորել։

— Բայ, պարզ ասա ինչ կին, ինչ պատիւ։

— Ամօթ և հազար ամօթ է ինձ այդ բանն ասել։ Բայց ինչ անեմ որ հարկը ստիպում է ինձ ասել և մի հնար գտնել Սիրելի որդեակս, քիւրդ Թողըն՝ Մըստոյ աղան ուզում է կնիւյ յափշտակել բռնի միջոցով։

Այդ լուրը գրգռեց նորա արդար զայրոյթը և նա բարձրաձայն գոռաց։

— Ա՛խ, դու երկչոտ ծերո՛ւկ, փոխանակ վրիժառուութեան կրակով վառուելու, լաց ես լինո՛ւմ. երկչոտ լինել այն ժամանակ, երբ պատիւը արատաւորում են, նշանակում է զուրկ լինել զգացմունքներից։ Հայր իմ, հաստատ համոզուիր, որ մինչև մահուան վերջին րոպէն պատրաստ եմ պաշտպանել ընտանիքիս պատիւը. հարստութիւն, մա՛լ, յափշտակելուց յետոյ ուզում են սեպհական պատիւս յափշտակել։ Այլևս ո՞ր օրուայ համար եմ պահել ուժեղ բազուկներս, էլ ինչի՞ համար եմ ապրում, ապրել անպատիւ լինելու համար. այդպիսի ապրելն ես մեռնելուց վատ եմ համարում։ Հայր, երդում եմ Ս. Կարապետով, երդում եմ սեպհական պատուովս, ո՞ր ես մինչև մահուան վերջին րոպէն հնազանդ պիտի լինեմ ասածիս։ Այս խօսքերը արտասանելիս, բարկութիւնից նրա աչքերից թափւում էին արտասուքի կաթիլներ։

— Որդի՛, հանդարտուիր, ասաց հայրը, ես մի հնար եմ գտել, որով թէ՛ դու և թէ՛ կինդ կարող էք ազատուել Շուտով մեր նախկին գիշերապահ Մըհմէն ինձ այդ լուրը յայտնեց և միւսնոյն ժամանակ խոստացաւ, որ ձեզ ողջ և առողջ սահմանը կանցկացնէ և կը տանէ Ռուսաստան։

— Հայր, ես Հաւատում եմ Մըհմէնի անկեղծութեան, բայց չեմ կարող ձեր խորհուրդը ընդունել։

— Որդի՛, լսիր հօրդ, ասաց Աւգի մայրը, արտասուա-

լից աչքերով: Շուտով հեռացիր ճեսարա-ից:

Միայն հարօը լուռ կեցած էր և անդադար լաց էր լինում:

Նրա կամարակապ և թուխ յօնքերը, նրա երկու աչքերը, որոնք կարծես թէ նման էին երկու փայլուն աստղերի՝ մառախուղի մէջ, նորա սև փայլուն ասեղի նման արուսանունքները, կարմիր այտերը, վարդի նոր բացուած կոկոնի նման շրթունքները, փայլուն և մարգարիտի նման ատամները, առոյգ կազմուածքը, չինարի հասակը՝ մի յաւերժահարսի ապաւորութիւն էին թողնում տեսնողի վերայ: Նորա աղջիկ ժամանակ շատերը սիրահարական խօսքեր էին ուղղել միջնորդների միջոցով. բայց ոչինչ չէ օգնել. նորա սիրտը պատկանելիս է եղել միմիայն Աւօին և իրաւ պոգ երկու զոյգերը շատ չարամիտ մարդկանց նախանձ էին գրգռել: Աւօն իւր բաջութեամբ, ճարպիկութեամբ և գեղեցկութեամբ ոչ միայն գիւղումն էր համբաւ ստացել, այլև ամբողջ գաւառում: Աւօի աղապ ժամանակ շատ աղջիկներ գաղտնի կերպով յայտնել էին իրենց սէրը, բայց բոլորին էլ Աւօն մերժել էր:

Աւօն շատ կռիւներումն է եղել, բայց բոլորից էլ ողջ և առողջ դուրս է պրծել շնորհիւ իւր բաջութեան:

Նա, առանց երկիւղի յարձակում էր գործում իւր հակառկորդի վերայ, պոգ ի հարկէ շնորհիւ իւր արիւթեան. և երբ քրդերն յարձակում էին գիւղի վերայ տաւարներ յափշտակելու, դոցա դիմադրող ոյժը հանդիսանում էր Աւօն:

Այս բոլորի հետ նա ունէր, ինչպէս վերև ասացինք, անման գեղեցկութիւն. նորա փոքրիկ գլուխը, գանգուր մազերը, որ իջնում էին մինչև ուսերը, լայն ճակատը, վառ վռուն և կրակոտ աչքերը, հայկական արծուաքիթը, բարակ պեխերը և վերջապէս նորա ամուր և վիթխարի կազմուածքը ուղղակի երկիւղ և պատկառանք էին ազդում մարդու վերայ:

Երբ Աւօն խօսում էր իւր ծնողների հետ, այդ ժամանակ դուռը զարկեցին: Մարտիրոս աղան հրամայեց իսկոյն դուռը բաց անել: Դուռը բացուելուն պէս՝ երևեցաւ Մըհէն զինաւորուած:

— Բարի երեկոյ ձեզ:

—Աստծու բարին:

—Քիրուայ Մըհէին աթոռ դէր թող նստի, ասաց Մարտիրոս աղան իւր կնոջը:

—Ի՞նչպէս եղաւ գործը, արդեօք Աւօն համաձայնում է:

—Որդիս չէ ուզում ինձ լսել, Մըհէ:

—Հայր իմ, ես միշտ հնազանդ եմ եղել քեզ և լսել եմ քո պատուէրներին, բայց այս դէպքում ես չեմ կարող քեզ լսել: Ես չեմ ուզում բաժանուել այն հայրական տնից, որի մէջ սնուել, մեծացել եմ, նոյն տան մէջ եմ ծնուել և նոյն տան մէջ էլ պիտի աւանդեմ հոգիս:

—Որդի, արի, լսիր հօրդ, մի հակառակիր, կոխիր չարի գլխին: Ես քեզնից մեծ եմ, ես աւելի շատ բան եմ հասկանում, քան թէ դու, լսի՛ր ինձ և ան կինդ՝ դնա՛: Որդի, ախր դու մնակ ի՞նչ պէտք է անես 40 ձիաւորի դէմ, ո՞վ կը գայ քեզ օգնական. դու չգիտե՞ս, որ մեր գիւղացիները նապաստակի պէս երկչոտ են, չես յիշում անցեալ տարուայ դէպքը, որ տեղի ունեցաւ մեր գիւղում: Քրդերը կողոպտեցին մեր դրկից Պետրոյին (Պետրոսին) և մինչև իսկ ուզում էին սպանել, ոչ ոք չգնաց խեղճին օգնելու բացի քեզնից, դու էիր, որ ազատեցիր նորան: Բայց ես հաստատ գիտեմ, որ եթէ դու գտնուես վտանգի մէջ՝ ոչ ոք քեզ օգնելու չի գալ. նոյնպէս յիշում ես, որ Սևտինի «խուլամներ» — ծառաներ պահանջում էին գիւղացիներից, որ իւրաքանչիւրն իւր կողմից մի-մի բարդ խոտ տայ Սևտին աղայի ոչխարների համար, ոչ ոք այդ բանին չընդիմացաւ բացի քեզնից և այդ պատճառաւ կռիւ բաց արիւր նոցա հետ և այդպիսով բոլորն էլ լաւամարդ եղան բացի քեզնից: Արդէն ապացուցուած բան է, որդի, որ մենք՝ հայերս չունինք միութեան ոգի. եթէ մենք միութիւն ունենայինք, այսքան ժամանակ չէինք հեծեծայ ստորկութեան դառն լծի տակ: Արդ, որդիակս, ստացիր քո հօր վերջնական օրհնութիւնը, յուսով եմ, որ այդ օրհնութիւնը կա՛ղատէ քեզ ամեն վտանգից, որովհետև դա բղխում է մաքուր սրտից և անկեղծ է:

—Արի՛ Քիրուայ» — բարեկամ, լսիր հօրդ, ասաց քիւրդ Մըհէն, հօրդ ասածները բոլորն էլ ճիշտ են: Ես էլ փոքրութիւն-

նից ձեր մէջ եմ եղել, ճշմաներիս պէս ճանաչում եմ ձեր գիւղացոց, բոլորն էլ մասնիչ, վատ մարդիկ են։ Ախր դու մեծակ ի՞նչպէս պիտի կուռիս 40 ձիաւորի հետ։ Կըգան բեզ կը սպանեն և կ'ինդ կռուեն կը տանեն։ Թող Աստուած վերև լինի վկայ, որ ես ձեզ ողջ և առողջ կանցկացնեմ սահման և նոյն իսկ կը գամ ձեզ հետ Ռուսաստան, որովհետեւ եթէ Մըստօն իմանայ՝ շատ բնական է ինձ սպանութեան կը մատնէ, ես ինքս օտարութեան մէջ կաշխատեմ և կը պահեմ ձեզ։

— Որդի, արի՛ հօրդ և քերուայ Մըհէյին լսիր, ջըհ-հելութիւնն մի արա՛, ես և քու հայրը 60 տարեկան ենք, բաւական է որքան ապրեցանք, թող գայ Մըստօն և մեզ սպանէ, արդէն առանց այն էլ միշտ սպանուած ենք։ Այսքան ես բեզ սնուցել եմ, մեծացրել եմ, արի՛ այսօր լսիր քո մօրը և մի մերժիր նորա առաջարկութիւնը։ Ես բեզ համար միշտ աղօթող կը լինեմ գիշերը անքուն, մեր աղօթքը և արդարացի բողոքը կը հասնի Աստծուն և Սաիր արդար դատաստանը կ'անէ։

— Ես չեմ կարող ձեզ մատնել Մըստօյի ձեռքը և ինքս երկնաստութեամբ փախչել, եթէ սպանուելու ենք՝ միասին սպանուինք, եթէ մեռնելու ենք՝ միասին խմենք մահու բաժակը։ Այդպէս է թելադրում ինձ խիղճս։

— Աչքիս լոյս, ասաց Աւշի մայրը, հասել եմ ծերութեան դուռը, երբեմն յեղյեղուկ բաղդը ուրախացրել է ինձ և երբեմն տխրացրել։ Բայց գլխաւորապէս իմ ամբողջ կեանքում տեսել եմ շատ սև օրեր։ Դու գիտես, որ անցեալ տարի սպանեցին եղբորս առանց մի որ և է պատճառի, այն էլ իմ միակ և հարազատ եղբորը և ամբողջ տարով սգի մտնելով և արտասուք թափելով՝ ցամաքել են աչքերս և դու ուզում ես հին վերքի վերայ մի նոր անբուժելի վերք ևս բանալ։

— Խնդրում եմ հանգիստ թողէք ինձ, ասաց Աւօն արտասուալից աչքերով, դուք ուզում էք, որ ես կուրորէն հետեւեմ ձեզ, դուք ուզում էք որ ես չլսեմ իմ խղճի ձայնը, ես չեմ կարող բաժանուել ձեզնից և վտանգի մատնել ծնողներիս, այդ ապերախութիւն կը լինի և ի՞նչ է, վերջապէս, դուք ուզում էք, որ ես էլ ուրիշների պէս

կնոջս հետ օտարութեան մէջ թափառեւ, այդ արդէն մահ է ինձ համար:

— Քըրրուայ Մարտիրոս, դառնալով Մըհէն դէպի սա, հանգիստ թողէք Աւօյին, այժմ ես հաստատ գիտեմ, որ Աւօն յետ չի կենայ իւր ասածից և իզուր է այդքան խօսելը: Ես գիտեմ, որ Աւօն անպատճառ զէնք կ'ունենայ, ես էլ Աւօյին ընկեր կըլինեմ, մենք երկուսս կը կռուենք նոցա հետ մինչև մահուան վերջին րոպէն, իսկ երբ մենք կ'ընկնենք՝ այն ժամանակ Աւօյի կինը՝ Գիւլզալը, թող ինքնասպանութիւն գործէ, որովհետև ավելի լաւ է այդ պատուով մեռնել, քան թէ անպատուած լինել:

Մըհէի այդ խօսքերը թափանցեցին Աւօյի հոգու մէջ և նրա քնարի լարերին առանձին զարկ տուին. Աւօն իսկոյն փաթաթուեցաւ նորա վզով և սկսաւ համբուրել նորան.

— Ահա, անսնում ես ազնիւ հոգու աէր մարդ, ասաց Աւօն. Մըհէն այժմ իմ միակ մխիթարն է, հոգուս միակ թարգմանը:

Այնուհետև ծնողները երկար դիմադրելուց յետոյ՝ համաձայնուեցին Աւօյին և Մըհէին:

Բոլորը արդէն քնել էին. Մարտիրոս աղան պատուիրեց Աւօյին, որ Մըհէին տանէ հիւրասենեակը քնելու. իսկ ինքը և իւր կինը ձիացին իր առանձնասենեակը:

Աւօն Մըհէին հիւրասենեակը տարաւ, խօսեցին երկուսը միասին թէ ինչ կերպով պէտք է կռուեն, ինչ դիրք պէտք է ստանան և այլն:

Աւօն ձիաս բարեաւ ասելով՝ դուրս գնաց հիւրասենեակից՝ եկաւ տուն և գտաւ իւր կին Գիւլզալին, որ առանձնասենեակի մօտ կանգնած՝ լաց էր լինում:

— Ինչո՞ւ ես լաց լինում, սիրելի Գիւլզալ, արդեօք դու համաձայն չես իմ և Մըհէի վճռին:

— Ես գերադաս եմ համարում քեզ հետ մեռնել, քան թէ ընկնել պիղծ մարդկանց ձեռքը:

— Շատ ուրախ եմ, արի ելնենք կռուրի վերայ և գաղտուկ խօսինք, գուցէ բան ունիս ինձ ասելու:

Խաղաղ էր ամենայն ինչ: Վապտագոյն երկինքը ծածկուած էր բնբուշ ամպերով, երկնքի թագուհին՝ լուսինը խաղ էր անում ամպերի հետ, երբեմն մօտենում էր նոցա,

երբեմն թագնուում նոցա աակ իւր ստուերը ձգելով երկրիս վերայ. երբեմն փախցնում էր ամպերին և ինքը հրապարակ դուրս գալով իւր մեղմ լուսով, լուսաւորում էր երկիրը: Ահա այդ պահուն Աւօն կտուրի վերայ ելնելով, մի ծանր հայեացք ուղղելով իւր շուրջը՝ տեսաւ, որ ամենայն ինչ խաղաղ է, բռնեց կնոջ՝ Գիւղալի ձեռքը և ասաց.

— Սիրելիս, ես գիտեմ, որ մահը անխուսափելի է, երդուենք որ մինչև վերջին րոպէն չբաժանուենք միմեանցից, թող Աստուած վկայ լինի մեզ:

— Աւետիս, միթէ դու կասկածում ես իմ վերայ, միթէ ես պէտք է թողնեմ բեզ. չէ՛, Աւետիս, չէ՛, երդուում եմ Աստուծով, երդուում եմ քո դալար և աղիզ արևով, որ բեզ հետ պիտի մեռնեմ. մեռնել ընամուտի՞ համար, դա ամենանուիրական և պաշտելի բանն է աշխարհիս երեսին:

— Այժմ հանգիստ եմ, սիրելի Գիւղալ, արի այդ խօսքերի համար մի համբոյր՝ գուցէ վերջնական համբոյր դրոշմեմ քո վարդապոյն պատերի վրայ:

Երկար և անվերջ համբուրելուց յետոյ նոքա կտուրից վայր եկան բակը և կամաց քայլերով մտան տուն:

Գ.

Աւօյի և Գիւղալի հեռանալուց յետոյ՝ Ֆապին Մարտիրոս աղան և իւր կինը, երկար խօսեցին, երկար վիճեցին:

Ամբողջ գիշերը նոքա անքուն անցուցին, գիշերով կանչեցին Մըհէին, խորհուրդ արին նորա հետ, այսպէս ասած թալեցին, բռնեցին, վերջնականապէս եկան այն համոզմունքին, որ Աւօն չգնայ օտարութիւն, ոչ թէ՛ նրա համար, որ իրանք չեն ցանկանում, այլ հաստատ գիտէին՝ որ նա չի հրաժարուիլ իւր համոզմունքից: Նոցա անգաղար վիճելու շնորհիւ չիմացան թէ Խնչպէս անցաւ գիշերը:

— Երբ, գուցէ Մարտիրոս աղան. երգիկը նայիր, արդէն լուսացել է, գնանք աղօթարան, կանչենք Աստուծուն մեզ օգնական:

Երբ դուրս ելաւ. աղբիւրի պաղ-պաղ ջրով լուացուելուց յետոյ, ծունկ չոգած, դողդողուն ձեռքերը դէպի երկինքը բարձրացած սկսաւ աղօթքներ մրմնջալ:

— Ես մեռնիմ քզի, բարի լուս Աստուած, դու իմ տատ հասնիս իմ մէկ ու ճար որդուն, ազատիս անօրէն քրդի ձեռքից: Մեռնիմ քզի Մշու սուլթան սուրբ Կարապետ, դու իմ ըզիզ, հարազատ որդուս թե ու թիկունք հասնես, ես խառուն տիրամէր Աստուածածին, եւ սուրբ Սարգիս և այլն:

Աղօթելիս նորա աչքերից թափւում էին յորդարատ արտասուք: Մարտիրոս աղան և Մըհէն ևս դուրս եկան տանից և լուացուեցան: Մարտիրոս աղան կանգնեց աղօթքի, իսկ Մըհէն դարձաւ դէպի իւր աղօթարանը և սկսեց իր ճամազը: Նա միւս քրդերի պէս երկար չէր նամազ անում, այլ հազիւ 15 րոպէ. նա իր ճամազ-ում Աւօյի համար յաջողութիւն էր մաղթում:

Արդէն առաւօտ էր: Արեգակը իւր առաւօտեան նուազ նշընները սփռել էր երկրիս վերայ: Եռում էր գիւղական կեանքը, մի կողմից լսելի էր լինում կովի բառալիւնը, մի կողմից երկրագործի «հողովելը», միւս կողմից թռչունների առաւօտեան քաղցր դայլայլիկը:

Մարտիրոս աղան գնաց տուն, պատուիրեց իր որդուն՝ Աւօյին, որպէս զի չգնայ արտը վարելու, այլ պատրաստու թիւններ տեսնի. Աւօն հնաղանդուեց իր հօրը:

Դ.

Աւօն և Մըհէն ոչ ոքի ասածին առանձին ուշադրութիւն չէին դարձնում. նոքա տեսնում էին կռուի պատրաստութիւնը, նոյն իսկ ամբողջ օր ոչինչ չուտելով, իսկ Մարտիրոս աղան և իւր կինը կեցած՝ ապշած նայում էին իւրանց որդու վերայ, որը այնպէս էր իրան պահում, կարծես թէ ոչինչ չէ լսել:

Երեկոյ էր. Աւօն, նոպատարին զգիշերապահին՝ կտուրի վերայ կանգնացրել էր, որ երբ գան՝ իրեն իմաց ապր:

Ահա՛, գիշերապահը ձայն տուեց երդիկից, թէ գալիս են. թէպէտ այդ լուրը շփոթութիւն յառաջացրեց այդ փոքրիկ ընտանիքի մէջ, բայց Աւօն միջանի խօսքերով քաջակերեց, որպէսզի չվախենան: Աւօյի աժգոյն և տխուր մայրը աղօթում էր, իսկ հայրը գերանդին ձեռքին արտասուալից աչ-

քերը դարձրեց դէպի հարսը, որը լուռ ու մունջ կեցած էր, իսկ արտասուքը հեղեղի պէս թափուում էր նորա աչքերից:

Հեռուից արդէն սկսեցին ձիաների արոփիւնը, մարդկանց աղաղակները և նոցա հետ հրացանների թնդիւնը: Մըստոն, որը կանխապէս լուր էր ստացել գիւղացիներից, անարգել կերպով եկաւ Մարտիրոս աղայի վերայ: Հըջապատեցին չորս կողմից տունը: Ղէսը բարձրացան կռուի վերայ և երդիկից, իսկ կէսն էլ դռնից հրացաններ էին արձակում տան մէջ: Աւօն և Մըհէն ապահով տեղից անդադար գնդակներ էին արձակում և թղլ չէին տալիս բրդերին ներս մտնելու: Մըստոն տեսնելով, որ ճար չկայ՝ հրամայեց կոտորել դուռը և մտնել ներս: Բայց Աւօն ու Մըհէն կռնակ կռնակի տուած միջանի հոգի բրդերից սպանեցին, որոնց թըլուճն էր և Մըհէի եղբայրը: Բրդերը երդիկից նկատեցին Մըհէին և բարձրաձայն գոչեցին «Մըհէն, Մըհէն»: Սպանեցէք դորան, գոչեց Մըստոյ աղան, որը չէր մասնակցում կռուին և հեռուից դիտում էր. մի գնդակ կպաւ Մհէյի կուրծքին և տապալեց գետինը:

Աւօյի ծեր հայրը չէր յուսահատուել, խրախուսում էր իւր որդուն, միայն խեղճ մայրը ուշաթափ ընկած էր գետին. իսկ Աւօյի կինը այդ ժամանակ չէր հեռանում իւր ամուսնուց. նա կպած էր նորա կրծքին գրկած իւր որդուն, որ յուսակառուր և լեղապատառ աղաղակում էր և ուռի նման դողում:

Բարբարոսների գնդակները կարկառի նման թափուում էին՝ ահա այդ միջոցին մի գնդակ կպաւ Մարտիրոս աղային և սա ընկաւ գետին:

Աւօն տեսնելով հօրը՝ ընկաւ հօր վերայ, և համբուրեց նրան:

Այդ միջոցին քրդերին յաջողուել էր տան դուռը կոտորել և քիչ էր ձեացել, որ ներս թափուեն: Այդ միջոցին ընկաւ նաև Աւօյի մայրը: Բայց Աւօն չէր վհատւում, նա կռւում էր հերոսաբար. նորա աչքերը լցուած էին արիւնով. նա վառւում էր վրէժխնդրութեան կրակով: Նա որոնում էր իւր հակառակորդին, բայց դժբաղդաբար, վերջինս չէր մասնակցում կռուին. նա հրացանը պարպեց խառն ամբուխի վերայ:

Նա այնպէս արագութեամբ էր պարպում հրացանը և լընում, որ մինչև քրդերի տան մէջ յայտնուիլը՝ միքանի հոգի սպանեց և ապա ինքը հերոսաբար ընկաւ Գրդերը տեսնելով Գիւղալին, սկսան աղաղակել, փախցրէք, բայց Գիւղալը չէր մոռացել իւր երգումը, ամուսնու և դեռահաս ու դեռափութիւթ որդու ընկնելուն պէս անմիջապէս հանեց ծոցից դաշոյնը, խփեց իրեն և ընկաւ ամուսնու վերայ Բուրդամբուր ներս խուժելով՝ տեսան դեանի վրայ վեց դիակներ, որոնց թւում և Մըհէի դին։ Նոքա կողոպտեցին ամբողջ տունը, վերցրին Մըհէի դիակը և դուրս հանելով կտոր կտոր արին։

Նոքա զարմանում էին Աւայի բաջութեան վերայ և նախատում Մըհէին, բայց Մըստոն լուռ ու մունջ էր։ Նոքա գիւղից դուրս գալով և իրանց հետ վերցրած 10 դիակներ՝ գնացին։

Ձէ կարելի երևակայել Մըստոյ աղայի կնոջ ուրախութիւնը, երբ նա տեսաւ, որ ամուսինը առանց հայուհու է գալիս։ Նա փաղաքշանքներ է անում ամուսնու սիրաբերաւելու, բայց այդ բանը նրան չէ յաջողւում։ Մըստոյի երևակայութեան առաջ միշտ պատկերացած է լինում հայուհին։

Այդ ահեղ կռուի պատճառաւ Գ. գիւղի բնակիչները տանից դուրս չէին գալիս, երբ քրդերը հեռացան՝ նոքա գնացին և Մարտիրոս աղայի տան յատակի վրայ սպանուած գտան հինգ դիակներ, որոնց թաղումը առաւօտեան գիւղական բահանան կատարեց շատ հասարակ։

Ա. ՄԿՐԾԶԵԱՆ

